

וולפיניאה מומי בלוס / נורית זרחי

מתוך: "לקרוא להבין ליהנות" מדריך למורה, תשנ"א עמודים: 75-92

על הספר¹

הספר כתוב כקובץ מכתבים שכותב מומי, ילד בן 9, לעליזה שחף, שכנה מבוגרת שנסעה לחודשים רבים אל בתה בארצות הברית, והשאירה לטיפולו את כלבתה. לספר שם לא רגיל, תופעה שכיחה בספריה של נורית זרחי. משמעותו של השם תסתבר רק סמוך לסופו.

הספר כספר מכתבים (הז'אנר האפיסטולרי)²

ספר מכתבים זה כתוב מנקודת ראותו של המוען - מומי. מה ענתה לו עליזה שחף יסתבר רק לפי תגובותיו למכתביה. כבכל סיפור שהמספר הוא המספר העד, נקודת הראות היא שלו בלבד. במקרה של מכתבים, הכותב יודע למעשה רק מה שאירע עד לזמן כתיבת המכתב; במכתב הבא יספר על ההתפתחויות הבאות. מבחינה זו הקורא והמספר שווים - שניהם אינם יודעים מה עומד לקרות. אפשר להשוות ז'אנר זה עם ספרי היומנים שגם בהם האירועים מתועדים רק עד רגע הכתיבה. לעומת זאת, בספרי זיכרונות, שגם בהם המספר הוא המספר העד, הסיפור הוא מפרספקטיבה של זמן ובידיעה כיצד התפתחו האירועים. העובדה שהסיפור מסופר מנקודת ראותו של הכותב, תורמת להזדהותו של הקורא עם המספר - כותב המכתבים.

מטיבו של מכתב שנידונים בו עניינים שונים ללא סדר או ארגון מחייבים. מאחר שהכותב הוא ילד, המעבר מנושא לנושא הוא לעתים קרובות אסוציאטיבי. לדוגמה: אחד הנושאים המטרידים את מומי הוא הסחלב שאינו פורח. מומי חוזר ומזכיר עניין זה כמעט בכל מכתב, והז'אנר מאפשר לו זאת אפילו אם אין התפתחות וללא כל קשר עם הסיפורים המקבילים. אם אינו מזכיר כלל את הסחלב, סימן שאירע משהו דרמטי מאוד, שהשכיח כל דבר אחר (הכלבה המליטה). וכך, ברגע השיא, כשהסחלב סוף סוף פורח, הקורא לא זקוק להבהרה או לתזכורת במה מדובר. הלשון הילדית והעובדה שהמכתבים הם ללא תאריכים מחזקות את תחושת האמינות.

1 ראו גם: דקל, חיה - קריאה מונחית, הוצאת אור עם, תשמ"ט, עמ' 164-169.

2 על הז'אנר האפיסטולרי ראו: מילון למונחי הסיפורת מאת יוסף אבן, אקדמון.

הזמן והמקום

זהו ספר של קיץ: מדובר בו על חופשה מלימודים, רחצה בבריכה ותחילת שנת הלימודים. לא מוזכרים בו חורף וגשם. את משך הזמן נוכל לשער מהעובדה, שבפרקיו הראשונים מסופר על הכלבה שהרתה, והסיפור מסתיים לאחר שגמרה לטפל בגורים שהמליטה (כלומר חודשיים-שלושה). העלים היבשים במכתב האחרון הם רמז לכך שהסיפור מסתיים לקראת הסתיו.

רמזים על תל-אביב ונסיעה לנואיבה מעגנים את הסיפור בהווי הישראלי של שנות ה-70. עם זאת, בשל העדר ציון של זמן ומקום מדויקים, הספר מובן לכל אחד ובעל משמעות אוניברסלית יותר.

הנושאים בספר

הציר המשותף לכל הנושאים הוא מומי. שלושה נושאים עיקריים מעסיקים אותו:

א. יחסיו עם הוריו הגרושים. בנושא זה נכללים יחסיו עם בני זוגם, עם דרור שחי תקופה מסוימת עם האם, ועם ניבה שבמהלך הסיפור נישאת לאב.

ב. הכלבה לולה וגוריה.

ג. הסחלבים.

לנושאים אלו מתקשרים גם סיפורים אחרים שמעניינים אותו: הצופיות המקננות ומגדלות את אפרוחיהן; יחסי היכרות, ידידות ועוינות שפיתח עם אנשים שונים, בזכות קשריו עם עליזה שחף ועם כלבתה: עם "הכובען המטורף" מוועד הבית, עם ורדינה פורר הקשישה, ובמיוחד עם מר בלום בעל חנות הפרחים שאיתו מתחיל סיפור הסחלבים. במהלך הספר משתלבים בסיפור בני משפחת ויזל. במקביל מסופר על ידידותו עם יואב הילד בן גילו, ידידות המתקיימת בנפרד מרוב הנושאים האחרים שמעסיקים אותו.

הסתיוגותו של יואב מעניינים אלה מבליטה את העובדה, שמומי הוא ילד יוצא דופן.

אל כל הנושאים הללו הקורא מתוודע בהדרגה, ויחד עם מומי הוא גם נפרד מהם בהדרגה, כשהפרשיות השונות מגיעות לסופן:

- דרור עוזב סופית את הבית.

- פרשיות מתח שמומי וחברו יואב דימו להיות מעורבים בהן, התגלו כענייני יום פשוטים: "גניבת" הנעליים שרק אבדו והשכן ה"מסתורי" שבעצם רק מחזיק בביתו דגמי ראשים לכובעים ולא גולגלות.

- זוג צופיות אחד עזב את קינו וזוג שני גידל את גוזליו, והם פרחו מהקן.
 - הסחלב, שמומי נואש ממנו, פרח, ואיזו פריחה! אחר כך גם הוצא לחממה מתאימה.
 - גוריה של לולה נמסרו לבתים אחרים.
 - גברת שחף עומדת לחזור, והטיפול בכלבתה יסתיים.
- אפיזודות שונות בחיים מגיעות לסופן והחיים נמשכים: בקרוב יולד ילד לאביו של מומי, ומערכת היחסים בין הוריו תשאר כפי שהייתה (כולל נושא דמי המזונות שלא נפתר). בכלבה לולה הוא יפסיק לטפל, ולעומת זאת הגורה שלה פיבה תעבור לרשותו. יחסיו עם הילדים בני גילו יימשכו, על כל המורדות והעליות.

הדמויות בסיפור

את הדמויות בספר אנו מכירים מנקודת ראותו של מומי. במכתביו הוא מספר על אותם אירועים הקשורים בדמויות אלו, שנראים לו חשובים במיוחד. מכל אלה ניתן ללמוד על עמדתו כלפיהן ואולי משהו גם עליו עצמו.

מומי והוריו

ההורים גרושים, לא מסופר ממתי ומדוע. זה המצב הנתון מתחילת הסיפור. כל אחד מהם מנסה למצוא בן זוג אחר.

האם מתעניינת בבנה באמצעות העניינים המעסיקים אותו: הכלבים, הציפורים והסחלבים. ממנה הוא יבקש ספר על סחלבים ולה היא יקרא, כדי לשתפה בחוויית הסחלב שפרח. האם מנסה להשתלב גם בנושאים המשותפים לו ולאביו כמו ההתעניינות בצופיות (אלא שמהו משתבש בהתעניינות בנושאים אלו).

האב אינו מעורה בחיי בנו, אולי משום שאינו חי יחד עמו, אבל אולי גם משום שאינו מתעניין. יש רק אזכור אחד של ניסיון לספר לאבא על עצמו, כשהאב חוזר מאמריקה, אלא שהניסיון אינו מצליח. כשמומי מאבד את נעלי ההתעמלות וכתוצאה מכך מסתכסך עוד יותר עם דרור, הנושא מטריד אותו והוא משתף בבעיה את כל הקרובים לו: את אמו (והדבר קשור ביחסיה עם דרור), את חברו יואב (המנסה יחד אתו למצוא את הגנב), ואפילו את עליזה שחף (ששלחה לו נעליים חדשות) – אך לא את אביו. וכך גם בנושא הסחלב. אמו מעורבת בכל שלבי הטיפול בפרח; לאביו אין כל קשר לנושא. כאשר נודע למומי

שפיבה תהיה שלו, תגובתו היא: "יהייתי כל כך שמח לרגע, שלא יכולתי להסביר לאמא מה קרה..." (עמ' 67). הוא מציין רק את אמו, אף שגם אביו נוכח בחדר.

מומי מצטט הערות של הוריו, וגם מהן מתקבלת תמונת אופיים בעיניו: האם שקולה, אמפתית ומבינה. כשדרור עוזב אותה (עמ' 22), היא מבחינה במצוקתו של מומי, החושש שאולי הפירוד אירע בגללו, והיא מרגיעה אותו. כשמומי רוגז על אביו בהרגשה שהאב מזניח אותו, היא מבהירה למומי את פרשת יחסיו עם אביו (עמ' 62), ומדגישה מעל לכל את האהבה שהאב רוחש לבנו.

יחסו של מומי אל אביו מורכב: הוא רוצה בחברתו ומבקר בביתו אפילו כשהוא כועס עליו. יש להם נושאים משותפים כמו הצפייה בציפורים. האב מבחין, שמומי גדל בתקופת העדרו (עמ' 11), אך לא נענה לדרישותיו של מומי לתשומת לב. הוא מנסה להסביר לו כיצד הסתבכו חיי כולם, ומשתמש בדימוי האמנותי כל כך: "יקשה לסדר את החיים שיהיו כמו שרוצים... זה כמו שקשה לתכנן שהים יהיה שקט" (עמ' 11). כשמומי מתרגש מאוד, האב בדרך כלל אינו מגלה רגישות לכך. כך, בשמעו שאמא עצובה כי דרור עזב אותה (עמ' 24), הוא מסביר ש"אין מה להצטער כי דברים שבהתחלה הם נורא עצובים אחר כך הם פחות עצובים, וככה זה עובר לאט לאט". נשים לב שדברי מומי כאן הם פרפרזה על דברי אביו ולא ציטטה, מה שמחזק את הרושם שתיאור הדמויות הוא מנקודת ראותו של מומי. כשמומי מקבל את פיבה (עמ' 68) והוא נרגש ונפעם, מגיב האב תגובה ליצנית, שאינה מתחשבת בהתרגשותו של הבן: "פיבה זה בטח ראשי תיבות של פוטנציאל יהודי בלי הגבלות".³

הבעיות הכספיות מטרידות את מומי. היחסים הקשים עם דרור הם, בין השאר, על רקע זה (עמ' 10, 20 ועוד). העובדה שאביו אינו מפרנס אותו, חוזרת ונזכרת במהלך הסיפור. מאוחר יותר נדמה שהעניין נשכח, והנה בקשר לעניין מסוים (פסטיבל הזמר) מומי מזכיר זאת שוב, והדבר מעיד עד כמה הנושא מטריד אותו (עמ' 52).

מהסיפור ניתן להתרשם, שמומי אינו סובל מחסור גם אחרי שדרור עזב את הבית. ייתכן שהוא מוטרד ונעלב בשאלת דמי המזונות, משום שמשמע מכך שהאב אינו רואה עצמו אחראי לעצם קיומו הפיסי של בנו. העלבון משתמע מהערות שונות במכתביו לעליזה שחף. הוא משיח בהם כאילו לפי תומו, אבל כעסו על מצבו מתבטא בעצם הניסוח. האב מסביר לו שלא הכל מסתדר כמו שרוצים, והוא מטיח כלפיו: "...מה אתה חושב, שזה עוזר לי?" (עמ' 11). הוא מגיב בשתיקה רועמת על העובדה שאבא קנה לניבה טבעת (עמ' 24), בעוד שלטענתו אין לו כסף לדמי מזונות.

³ בדיווחו של האב אולי יזכירו לקוראים אב בספר אחר של נורית זרחי, "הילדה רובין הוד". גם שם האב מתלוצץ בתגובה להערות שהבת אומרת במלוא הרצינות ובמלוא ההתרגשות, וגם שם ההלצות אינן מעידות על רגישות למה שקורה לבת.

באשר לבני הזוג של ההורים, נראה שאינו מתבסס ואולי גם מחפש בהם פגמים: כשהוא משחק עם ניבה, הוא מציין שאינה משחקת לפי כללי המשחק (עמ' 37), ועם דרור יש לו, כאמור, התנגשויות קשות. ייתכן שדרור אהוב עליו פחות, משום שאתו הוא חי באותו בית.

מומי

מומי מצטייר בספר כילד יוצא דופן, רגיש וקשוב לסביבה. מלבד בני אדם, מומי מתעניין גם בבעלי חיים, בצמחים, בעיקר בכלבה לולה, ובסחלבים וגם בדרורים, בצופיות ובפיקוסים. החוויות המושכות את תשומת לבו ושעליהן הוא גם מרבה לספר, הן כאלו הקשורות, בדרך זו או אחרת, בחיים חדשים או מתחדשים: הצופיות מטילות ביצים ומגדלות את אפרוחיהן, לולה הכלבה "מתחנת" וממליטה, הפיקוסים שנכרתו מצמיחים ענפים חדשים. והחשוב ביותר – הסחלב; הסחלב שכבר היה יבש ושחור, והנה לפתע פרח בפריחה נהדרת. ופרח יוצא דופן הוא פרי עמלם של בלום המנוח, שהדריך את מומי בגידולו, של וולף הנעלם, שבספרו הסתייע מומי, וכמובן של מומי עצמו – פרי עמלם של שלושה דורות מטפלים.

בבחירת הצמחים ובעלי החיים שבספר יש איכות אסתטית ויופי רב (במיוחד הסחלב והצופיות), והם המקנים לספר אווירה וצבעוניות. השילוב של יופי ושל חיים חדשים, עם סיפורים שיש בהם טרדות וגם סבל וצער – שילוב זה מקנה לספר אווירה שהיא לא פסימית מדי ולא מתוקה מדי.

מומי מספר על קשריו עם מבוגרים, חלקם בשל רקע משפחתי וחלקם בשל התעניינות ועיסוקים שווים. לעומת זאת, יחסיו עם ילדים מצומצמים. חוץ מעיריית ויואב, לא מוזכרים ילדים אחרים. הוא מסתייג מקשרים עם ילדים גם בשל מצבו המשפחתי. הוא אינו מזמין ילדים למסיבת יום ההולדת שלו, כדי שלא יפגשו את ניבה (עמ' 66). יחסיו עם יואב מורכבים לא רק משום שיואב אינו מגלה עניין בענייניו, אלא גם משום שהוא מזלזל במה שחשוב למומי, וטוען כלפיו שהוא הולך ונעשה בת (עמ' 44). הערה זו אומנם מטרידה את מומי, אך אינה משנה אותו. במכתבים האחרונים יואב מוזכר פעם אחת בלבד: שלא הוזמן לראות את הסחלב מחשש להערה נוספת על תדמיתו (עמ' 64-65).

מומי נתקל אפוא בקשיים רבים בחייו, אבל תמונת עולמו אינה טרגית. החיים אינם בלתי נסבלים: יש לו הורים שאוהבים אותו, והחיים מלאים צבע, יופי ופיוט. האפיזודה האחרונה מבטאת זאת, והיא הנותנת את הטון לסוף הפתוח, הרומז על חייו של מומי לאחר שיפסיק לכתוב לעליזה שחף.

מכריו המבוגרים של מומי

עליזה שחף: עליה אינו מדבר מכיוון שהוא כותב אליה. מתגובותיו למכתביה מסתבר שלפני נסיעתה לא הכירו זה את זה היטב. היא קוראת את מכתביו, מנסה להרגיע (למשל בפרשת יחסיו עם דרור, עמ' 10), לפייס (כמו אמו) ואף לפתור את בעיותיו (שולחת לו נעלי התעמלות). מכריה מספרים למומי שהיא אישה תרבותית. עליזה שחף חיה בגפה, ובתה גרה בארצות-הברית ועומדת ללדת. כך משתלב סיפורה של עליזה במוטיבים העיקריים בספר: חיים חדשים ובדידות.

השכן המוזר "הכובען המטורף": הוא ומומי עוינים זה את זה. מבחינת מומי יש כאן סקרנות ורצון לגרות אימה ומסתורין, שמעוררים תענוג. היחסים עם שכן זה הם אחד הנושאים המעטים שבהם הוא מוצא שפה משותפת עם חברו יואב, אלא שבסוף מסתבר ששום סוד ומסתורין אינם צפונים באותו שכן.

מר בלום: עם מר בלום, בעל חנות הפרחים ומי שהביא למומי את הסחלבים, מומי נפגש רק פעם או פעמיים, אבל לפגישה זו יש השפעה על המשך הסיפור. מומי שומע מאוחר יותר על מחלתו ומותו של מר בלום, והסחלב הפורח סמוך למותו של בלום הוא כאילו המשך לחייו (השם "בלום" בשפות אירופיות פירושו לפרוח, להנץ).

גברת ורדינה פורר: ורדינה פורר (שמה הפרטי מזכיר פרח יפהפה) היא אלמנה קשישה וערירית העוקרת לבית אבות, מכיוון שאינה יכולה להמשיך לחיות בגפה. סיפורה משתלב במוטיבים של בדידות וזקנה, ומציע פתרון מכובד לבעיה זו. העקירה כרוכה בפרידה מחפצים רבים, ובמיוחד מספריו של בעלה המנוח. ורדינה שייכת לחוג האנשים עמם נמנים גם עליזה שחף ומר בלום. באמצעותה מומי משיג מידע נוסף על גידול סחלבים: הוא מוצא אצלה ספר על סחלבים (צורתו המיוחדת ויופיו של אותו ספר הם חלק מאווירת היופי הקשורה בסחלב), ואחר כך היא מפגישה אותו עם מומחה לנושא. את הספר כתב מודע של בעלה, חוקר בשם וולף, שנעלם ואיש אינו יודע מה אירע לו.

יש הרבה תוגה ובדידות בסיפורים על שכנים אלה. תוגה הכרוכה בבדידות, בזקנה, במחלה ובמוות. אבל תוגה זו אינה מעיקה ואינה מאיימת. מומי נתקל בכאב רק מרחוק - אלה אינם האנשים הקרובים לו.

שתי משפחות: בסיפוריו על שני הילדים יואב ואירית, מומי מדווח גם על משפחותיהם:

יואב ומשפחתו. זו משפחה גדולה; ההורים נעדרים רוב הזמן מהבית ויואב ואחותו הגדולה צריכים להסתדר ביניהם בשאלת הטיפול בילדים הקטנים, דבר המעורר בעיות ומריבות. מומי מתאר בפירוט את האווירה באותו בית (עמ' 45-47), אולי כדי להוכיח לעצמו שלא רק במשפחתו יש מתחים.

משפחת ויזל. מומי הכיר בנפרד את האב ואת בתו. ד"ר ויזל התוודע אליו בזכות הכלבים, ואת עיריית הבת הכיר בכיתה, כשבעל כרחו המורה הושיבה אותם יחד. דימויו העצמי כבן אינו מתיר לו להסכים לשבת ליד בת, לאור הנורמות של חברת הילדים כפי שיואב מייצג אותן. משפחת ויזל היא מלוכדת וחמה. העובדה שהעתיקו מקום מגורים כדי להיות קרובים לאם הזקנה שהתאלמנה, היא היבט נוסף לסיפור, שעוסק בין השאר בזקנה ובבדידות. איריית היא ילדה לבבית ואולי מפונקת. על רקע החמימות בבית והשוואה עם משפחות אחרות בסיפור, בולטת הערתה על אמה "האגואיסטית" (שאינה מביאה לה אח או אחות).

סגנון

מומי כותב בשפתו של ילד, בלשון תקנית פשוטה וישירה: אוצר מלים פשוט, משפטים מסודרים ופשוטים מבחינה תחבירית, ואין שימוש רב בסלנג. הקורא "שומע" ילד בן 8-9 מתבטא במכתבים, והדבר תורם לאמינות הסיפור. רוב הזמן הסגנון הוא אינפורמטיבי. מומי מסיח לפי תומו, אלא שהערות האגב המרובות מעידות על רגשותיו.

בצד גילויי השמחה יש ביטויים בולטים של איפוק רב, דווקא ברגעים של התרגשות גדולה ביותר. כך כעסו-שתיקתו למראה הטבעת על אצבעה של ניבה (עמי 24). הביטוי הבולט ביותר לדיווח מאופק הוא תיאור פריחת הסחלב. ההפתעה המוחלטת מתבטאת - דווקא בסגנון היבש שבו הוא מדווח: "שלוש עליזה, נכנסתי לאמבטיה וראיתי שהסחלב שלי פרח..." (עמי 62). אין כאן אף מילה של הקדמה המבשרת את הבאות, אין כאן אף מילה של רגש, אבל מתיאור הפרח עולות מלוא ההפתעה וההתפעמות. התרגשותו תודגש באמצעות התרשמויותיהם של האחרים ויחסו לתגובותיהם: "קראתי לאמא והיא אמרה שזה יפה כמו נס". "הזמנתי את עיריית שתראה..." ואכזבתו כשאינה מתרגשת: "אולי בגלל שהיא לא חיכתה שהוא יפרח..." באשר ליואב: "לא הזמנתי אותו לראות את הסחלבים. פחדתי שהוא יגיד איזה שטויות" (עמי 65). התגובה האחרונה המצוטטת היא של מודעיו המבוגרים: "ורדינה פורר וזאב לא האמינו..."

על רקע האווירה המאופקת בולטים המקרים של התפרצות כעס או שמחה. לדוגמה, תגובותיו להערותיה של עליזה על היחסים עם דרור: "... כתבת שאנשים מתרגלים לילדים ושגם ילדים מתרגלים לאנשים כשהחיים מפגישים אותם... אני לא אומר שאת לא צודקת. אבל כמה זמן, את חושבת שזה צריך לקחת? אני לא חושב שהוא התחיל להתרגל אלי..." (עמי 10). ולחלופין שמחתו העצומה כשקיבל את ההודעה על פיבה: "זה היה יום ההולדת הכי יפה שהיה לי בגלל המתנה הכי יפה שקבלתי בחיים" (עמי 68, כדאי לשים לב לשימוש במילה "בגלל" - מומי כילד אינו מודע למשמעות המדויקת של מילות סיבה). מומי מספר לפי תומו, וכך הוא נותן ביטוי לרגשותיו כמעט כבדרך אגב. אכזבתו כשהאב חוזר מאמריקה: "רציתי לספר לו

על כל מיני דברים שקרו בינתיים, אבל אבא אמר שלא אפריע לו לדבר עם אמא" (עמ' 10, וראו הסעיף על יחסיו עם אביו). או הדרך שבה משתמע מדבריו, שניבה אינה חביבה עליו. הוא לא אומר זאת במפורש, אלא מספר שאינה שומרת על חוקי המשחק ואילו אביו מקפיד עליהם, ובכך נרמז סיכוי שהיא לא תמצא חן בעיניו (עמ' 37).

תיאוריו של מומי פלסטיים. למשל זה של ורדינה פורר, שמבטא גם בדידות וגם עקירת שורשים: "היא ישבה בתוך ההדר הגדול לבושה שמלה שחורה וארוכה וסביבה על הרצפה היו מפוזרים המון ספרים..." (עמ' 29). או חדרו של השכן המוזר (עמ' 57) עם ה"גולגלות" שאינן אלא מניקינים לכובעים והתיאור של הסחלב (עמ' 62).

מומי מספר לפי תומו על מראה עיניו, ומפעם לפעם מעיר הערות מלוות דימויים המעשירים את החוויה: ביצי הצופיות "היו מונחות בפנים כמו ארבע סוכריות שקדים אבל מנומרות" (עמ' 27), לאחר כריתת הפיקוסים "כל הבתים נראים עלובים וישנים, כמו דברים עלובים שנשארו על החוף אחרי שהים הלך" (עמ' 23).

השמות

כמו בספריה האחרים של נורית זרחי, השמות צליליים מאוד וחלקם אף מוזרים, כמו שם הספר. חלק מהשמות מלודיים: הילד הוא מומי, אמו נעמי והכלבות הן פיבה ולולה (כולם עיצורי הלשון והשפתיים). כך גם שמה של ניבה, אשתו השנייה של האב. לעתים השמות משמעותיים בשל ההתרחשויות בסיפור: את הספר על הסחלבים כתב וולף, ובעל חממת הסחלבים הוא זאב. את משמעות השמות בלום וורדינה כבר הזכרנו. את המכתבים מומי כותב אל עליזה שחף, על כל המשמעויות הנלוות לשמות אלו.

האיורים

במאמרה "בריאה בין אפור לסגול / הפן הויזואלי בספרה של נורית זרחי-כהן 'וולפיניאה מומי בלום'",⁴ דנה רות גונן באיורים של אבי כץ לספר זה. את הדיון שלה היא מסכמת כלהלן:

האיור בספר הינו תשובה ויזואלית לטקסט, בהשתמשו באותה תחבולה עצמה שבה נוקט הטקסט: כפי שהטקסט נפרש לפנינו כקובץ מכתבים אותנטי - כך גם האיור מציג לפנינו בלוק מכתבים מופרד לדפים אותנטיים בוורוד עם עיטור קטן מאחור, המציירים את המסופר בהם, תיעוד מול תיעוד, מסמך מול מסמך. גם הזמן הממשי העובר בין מכתב למכתב מתורגם יפה למרווחים המילוליים המודפסים בין איור לאיור. הפתרון הויזואלי לתת לאיור את שני צידי הדף באופן מלא ושלם היוצר אשליה של בלוק מכתבים ממשי, הינו תרגום מעצים לטקסט. השימוש בשתי טכניקות מנוגדות באופיין - רישום סקיצות מהיר וראליסטי בעיפרון שחור, כסמל ליום יום, מול משטחים ורודים אמורפיים, כסמל להתרחשויות הסמויות מן העין, וההנחה של הגלוי על גבי הסמוי, הנו פירוש ויזואלי מדויק של הטקסט, ועם זאת - לא "לעוס". המוטו של הסחלב יוצר אחדות ופועל כגורם מקשר בין דפי הספר, וכהארה למסר סמוי הקיים בטקסט על כוחות היצירה העומדים מאחורי הגילויים כולם.

הספר הוא מעודן ואסתטי. יש בו "סיפור מהחיים" עצוב וגם שמח, כשהרקע שלו הוא יופיים של סחלבים וצופיות, והאווירה היא של קבלת החיים כמות שהם מתוך נקודת ראות אופטימית.

⁴ מתוך ספרות ילדים ונוער, עורך גרשון ברגסון, מאי 1989.

הספר בכיתה ובבית הספר⁵

ספר לירי ורגיש זה מציע לילד חוויה עמוקה, אולם משום אופיו המיוחד צפויים מספר קשיים בהצגתו לילדים: לא כל ילד יש סבלנות לקרוא אותו, ולא כל ילד יוכל להבינו משום סגנונו המרמז. חשוב למצוא את הפעילויות שתחזקנה את חוויית הקריאה בו.

פעילויות לפני הקריאה

הצגת הספר. ניתן להציג את הספר בכיתה, בספרייה או במקום בולט בבית הספר, כדי לעורר סקרנות ועניין. רצוי לעקוב אחר תגובותיהם של הילדים; האם שמו יוצא הדופן ודף השער הלירי ימשכו תשומת לב או להיפך? אפשר גם לבקש מהילדים להציע (בכתב או בעל פה) מה לדעתם יהיה הנושא או התוכן של הספר, לפי שמו וגם לפי עמוד השער. תגובותיהם בפעילות זו יעידו על התרשמותם הראשונה.

כרזה. ילדים שקראו את הספר ונהנו ממנו, ישמחו לשתף ילדים אחרים בהתרשמותם על ידי פרסום כרזת פרסומת לספר. יהיה מעניין לעקוב מה יחליטו ילדים אלה להבליט.⁶

הצגת פריטים הקשורים לספר. יש מקום להציג בפני הילדים פריטים שהילדים אולי אינם מכירים: סחלבים, צופיות, פיקוסים - צילומים של הפריטים או הפריטים עצמם. אפשר לעשות זאת בבית הספר או במהלך טיול. פעילות מקדימה זו תעניק את הידע הכללי הדרוש להבנת הספר.

הערות מכינות. אפשר להעיר הערות בקשר לסיפור בהזדמנויות שונות בכיתה ובעניינים שאינם קשורים בו. הערות כאלו מכינות לקריאת הספר וגם עשויות לעורר עניין בקריאתו. אזכורים אסוציאטיביים כאלו ייתכנו גם לאחר שהילדים קראו והתרשמו, לשם העמקת החוויה.

הערות אגב אלו יכולות להיות **ציטטות** מהספר, ציטטות שיש בהן חכמת חיים, והן מובנות גם מחוץ להקשר בספר. הילדים יביעו את דעתם על ההערה לגופה, כך שכשיקראו את הספר ההערה תקבל משמעות אחרת (פעילות כזו אפשרית גם לאחר הקריאה, ואז הילדים ייזכרו בהקשר שלה בספר). להלן דוגמאות לציטטות מתאימות:

- אנשים מתרגלים לילדים וגם ילדים מתרגלים לאנשים כשהחיים מפגישים אותם (עמ' 10).

⁵ בהכנת המדריך נעזרנו בתצפיות, רשמים והערות בכיתות שונות בשנת תש"ן ובתוכן: כיתה ד' בבית הספר קורצ'אק בירושלים, כיתה ד' בבית הספר פסגת-זאב בירושלים, כיתות ה' בבית הספר אטיאס בירושלים. לילדים למורות ולמנהלות שלוחה תודתנו.

⁶ לעניין זה ראו במדריך זה עמ' 93 על פגישת הורים וילדים בנושא ספר זה.

- קשה לסדר את החיים שיהיו כמו שרוצים, אפילו אם יש כוונות טובות. זה כמו שקשה לתכנן שהים יהיה שקט (עמי 11).

- אנחנו לא אוהבים את האנשים הקרובים לנו בגלל שהם מושלמים, אלא בגלל שהם אוהבים אותנו (עמי 62).

קריאת הספר

ספר כזה מתאים גם לקריאה בהמשכים, במיוחד בפני אותם ילדים שהבנתם מקדימה את כושר הקריאה שלהם. בבתי ספר שיש בהם חונכים, ספר כזה יכול להתאים להקראה לחניך (היות שבמקרים רבים הספר מרמז על בעיות שכיחות אצל ילדים, הוא יכול לשמש גירוי טוב לשיחה אישית בין הילד לחונך). בקריאה בהמשכים כדאי לשלב לעתים הערות המפרשות מילים או נושאים, או מפנות תשומת לב לעניין חשוב. ייתכן שהקריאה תהיה משולבת גם בתגובות של הילדים או בהערות של המורה. הערות אלו יכולות להיות בנושאים עיקריים בספר, כמו מי המספר, מה קורה בסיפור כתוצאה מכך, התרשמות מהאלמנטים האסתטיים בסיפור וכד'.

ההקראה מבטאת כמובן את פרשנותו של הקורא ואת התלבטויותיו. לדוגמה: כיצד נבטא בקריאה את הטון המאופק, הן בקטע על כעסו של מומי למראה הטבעת על אצבעה של ניבה והן בקטע על אשרו למראה פריחת הסחלב. או כיצד נבטא את שמחתו הרבה כשהוא מקבל את פיבה.⁷ ייתכן שבחלק מהכיתות זו תהיה הפעילות היחידה.

דרך נוספת היא לקרוא רק חלק מהפרקים, בהנחה שהילדים יגלו עניין וימשיכו בעצמם לקרוא את הספר. הקראת המכתבים הראשונים יכולה להבהיר לקורא במי מדובר ובמה, ולאפשר המשך קריאה עצמית בבית.

⁷ לנושא זה ראו גם המדריך לספר "הנוכבים הם הילדים של הירח" ועל קריאה עוקבת בפרק על "גדא וביש גדא" בספר זה והמדריך לחוברת "העז הלבנה" בסדרת מחרוזות.

פעילויות לאחר קריאה ראשונה

שיחה. הילדים יכולים להביע את רשמיהם הראשונים מהספר. כך הם מתבטאים ללא הכוונה, ואילו המורה יכולה להיווכח מה מעניין אותם, מה משך באופן מיוחד את תשומת לבם ומה לא הבינו. בשתי כיתות שדנו בספר, בלט הבדל מעניין בהתרשמות הראשונה של הילדים: באחת הכיתות הילדים הדגישו את מצבו המשפחתי של מומי כבן להורים גרושים, ואילו בכיתה השנייה הילדים דנו בנושאים מגוונים אך לא בנושא זה.

הצעת קטע. הילדים יספרו (לכיתה או לקבוצה) מהו הקטע או הציור שמצא חן בעיניהם במיוחד. אולי יהיו ילדים שירצו להעתיק את הקטע שנראה להם ביותר או לצייר לפיו.

כתיבה (נקודת ראות).⁸ מכיוון שהסיפור כתוב מנקודת ראותו של מומי, כדאי להציע פעילות המאפשרת שינוי של נקודת הראות. ילדים שירצו בכך, יכתבו מכתב מנקודת ראות של דמות אחרת: למשל מכתב מעליזה שחף אל מומי או אל אחת הדמויות האחרות (כזכור היא כתבה לד"ר ויזל שישמור את פיבה למומי). אפשר גם להציע לספר אפיזודה מסוימת מנקודת ראות של האם, האב, השכן המוזר או כל דמות אחרת בספר.

ציורים וכרזות. ילדים יציירו דמויות מהספר או אפיזודות מתוכו. אפשר להכין כרזות, אפילו כרזות על קיר שלם. בציורים אלו כדאי לשים לב לאופי הפיזי של הספר ולתת לו ביטוי. מעניין יהיה לעקוב באילו צבעים הילדים יבחרו. זו הזדמנות להסב את תשומת לבם לעובדה, שהסגול בספר הוא בחירה של המאייר והוא משרה אווירה מיוחדת. הילדים יחליטו אם ברצונם ללכת בעקבות המאייר או לבחור בדרך אחרת. ייתכן שילדים יציעו שמות לכרזות ולציורים שלהם.

ילדים יכולים לעצב נייר מכתבים בהשפעת האיורים והנושאים בספר. הם יתייעצו ביניהם באיזה מוטיב מהספר רצוי לעטר את נייר המכתבים (המאייר, למשל, בחר במוטיב הסחלב), ובאיזה צבע יבחרו (המאייר בחר בסגול). ניתן לצלם את נייר המכתבים, ואחר כך הילדים יצבעו. על נייר המכתבים אפשר לכתוב מכתב (ראו בנושא זה למעלה) למומי, לאחת מהדמויות האחרות בסיפור או מכתב אישי. כמו כן אפשר להעתיק עליו קטע מהספר לפי בחירה (ראו פעילות ראשונה). כל המטלות המוצעות הן לבחירת הילדים, ובשום פנים אין להטילן כחובה.

⁸ לעניין זה ראו גם במדריך זה הרשימה של רות שאול על הספרייה, עמ' 111, הסעיף על נקודת ראות.

קריאת הספר עם הורים

קריאה כזו היא הזמנה של הורים לחוות יחד עם הילדים את הקריאה בספר. בקשר לספר זה התקיימו כמה פגישות עם הורים (ועל כך ראו במדריך זה עמ' 93).

תצוגות

התצוגות יכולות לסכם את הפעילויות על הספר וגם להוות פתיחה ופרסומת לקריאה: אלו שקראו ומעוניינים בכך, יפרסמו את הספר למען אלו שעוד לא קראו (וראו מדריך זה עמ' 27, 72).

נושאים אפשריים לתצוגות:

- א. ספריה של נורית זרחי.
- ב. ספרים בנושא המשפחה או ספרים על ילדים שהוריהם גרושים (רשימה של ספרים כאלו ראו למטה).
- ג. צילומים או ציורים של סחלבים, צופיות, עצי פיקוסים. תצוגה שעניינה התייחסות לנושאי הסיפור ולאווירתו וגם פירוש התוכן.
- ד. תערוכה של כרזות, ציורים ונייר מכתבים שהוכנו במהלך הקריאה בספר - בכיתות, בפעילויות עם הורים ובמסגרות אחרות.

קריאה נוספת

קריאה בספרים שמספרים על נושאים דומים מעמיקה את חוויית הקריאה. הילדים יצביעו על הדמיון ועל השוני בין הספרים, פעילות העשויה להפנות את תשומת לבם להיבטים, שקודם אולי לא הבחינו בהם.

הילדים יכולים להציע ספרים או קריטריונים להשוואה. הספר הזה מעלה נושאים רבים, כמו יחס בין ילד לבעלי חיים, או ילד מתמודד עם הבדידות, וכמו כן נושאים הקשורים בילד ובמשפחתו. להלן רשימה חלקית של ספרים לנושא של ילד שהוריו חיים בנפרד.

- זה לא סוף העולם, מאת ג'ודי בלוס. תרגום פועה הרשלג, כתר.

המספרת מתארת את חייה בשנה הראשונה לפירוד בין ההורים (לכיתות ג'-ד').

- כובע חדש, מאת נירה הראל, עם עובד.

אחד מנושאי המשנה בספר זה הוא סיפורם של הורי האם החיים בנפרד; הסבתא, החיה בארצות הברית, באה לבקר את מי שהיה בעלה, החולה מחלה אנושה (לכיתות ה'ו').

- "קובי יודע" מתוך **סיפורי הבית המשותף**, מאת נירה הראל, כתר.

על בדידותו של ילד הנובעת, בין השאר משום אביו חי הרחק ממנו (לכיתות ג'ה').

- **מה קרה לאבא ואמא**, מאת רחל הרץ-לזרוביץ, ספריית פועלים.

סיפור על בעיותיו של ילד שהוריו מתגרשים (לכיתות ב'ד').

- **לא לגרש את נני**, מאת נורית זרחי, ספריית פועלים.

ספר של סופרת "וולפיניאה..." ועל אותו נושא, ולכן מאוד מעניין להשוות. אחד הנושאים העיקריים בספר הוא יחסיה של הילדה המספרת עם אביה ועם בעלה של האם. היחסים עם בעלה של האם הם על רקע התייחסותו לכלבה נני (לכיתות ג'ה').

- **אישה חדשה לאבא**, נגה מרון, מודן.

סיפורה של נערה בתיכון שהוריה גרושים ואביה, אתו היא מתגוררת, נישא מחדש. יחסיה עם אשת האב ועם אמה (לחטיבת הביניים).

- **מר הנשו היקר**, מאת בוורלי קלירי. תרגום שולי נוסבאום, עם עובד.

סיפור על ילד החי עם אמו בשעה שאביו, נהג משאית, נמצא במרחקים. הילד חש מרירות כלפי אביו וקשה לו להשלים עם המציאות (לכיתות ה'ו').

- **אורה הכפולה**, מאת אריך קסטנר. תרגום אלישבע קפלן, עריכה אוריאל אופק, אחיאסף.

בספר זה הפתרון הוא איחוד המשפחה. יש הטוענים שפתרון זה מתקתק ולא עונה על הבעיות האמיתיות, אבל בתוך מגוון של ספרים כדאי להביא אותו. מה גם שהוא ניחן בכל האנושיות והלבביות האופייניות לספריו של קסטנר (לכיתות ג'ה').

- **אל עצמי ושאר ספרי סדרה זו**, מאת גלילה רון פדר, מילוא.

סדרה המספרת על ציון כהן, בן להורים גרושים. הגירושים בין ההורים קשורים גם בהזנחה של הילדים, עד כדי כך שיש צורך למצוא עבורם בית חדש (לכיתות ד'ו').

- **קלידוסקופ**, מאת יעל רוזמן, עם עובד.

סיפור על ילדה שחיה עם אמה בקומונה שבה רוב המשפחות הן חד הוריות. הן הילדה והן אמה מתלבטות ביחסן אל אביה של הילדה. אחד המוטיבים הבולטים בספר הוא ש"זה לא סוף העולם", אפילו הבעיות שנוצרו עקב הקרע במשפחות השונות הן מכאיבות וקשה להתמודד אתן (לחטיבת הביניים).